

Конспект уроку № 144

Діалекти української мови

Link to audio: ukrainianlessons.com/episode144

Вступ

Привіт-привіт! Це Анна, ваша вчителька української, і ви слухаєте подкаст «Уроки української». Ну як, подивились якийсь український фільм? Нагадаю, що в попередньому епізоді я розповідала про 4 нові українські фільми на всі смаки, тому сподіваюсь, що ви зможете переглянути один із них.

Сьогодні поговоримо про іншу тему — про українську мову, а саме про її діалекти. Але спочатку пропоную вам послухати голосове повідомлення від слухача подкасту з **Данії**! Його звати Єнс. Готові послухати його історію?

Данія — Denmark

Привіт слухачам подкасту! Мене звати Єнс, я датчанин. Я живу у місті Оденсе, на острові Фюн. Моя перша зустріч зі слов'янськими мовами була в 1993 році, коли я починав вивчати російську мову. Я вирішив вивчати російську мову, тому що я думаю, що російська історія цікава. Я багато подорожував до Росії і ще 4 місяці до Петербургу. Я також читав про історію України, вона також дуже цікава. 3 роки тому я вирішив, що я також хочу вивчати українську мову. Звичайно, допомагає мені, що я знаю російську граматику. Але, на жаль, іноді роблю помилки і використовую російські слова, коли я хочу розмовляти українською мовою.

Я дуже радий, що я знаю цей подкаст. Він мені дуже допомагає. Дуже дякую, Анна Огойко. В Данії живуть багато українців. Іноді я зустрічаю їх у поїзді і пробую з ними розмовляти. Я уже подорожував до України 4 рази. І це мій план — там знову подорожувати. Я думаю, що наступного разу буду у Вінниці і Івано-Франківську. Усім гарного дня!

Щиро вдячна вам, Єнсе, за це повідомлення! Єнс **данець**, він живе на острові і вивчає українську мову вже 3 роки. Йому допомагає знання російської мови, яку він почав вивчати ще в 90-х. Також Єнс подорожував до України вже 4 рази, і планує наступний візит до Вінниці чи Івано-Франківська.

данець = датчанин — Dane

Дуже дякую вам, Єнсе, що знайшли час і натхнення записати це повідомлення. Мені дуже приємно. І на знак вдячності надсилаю вам в Данію листівку.

І чекаю на ваші нові повідомлення, у мене є ще багато листівок, які **лежать без діла**! Запишіть кілька речень про себе і свій шлях вивчення української мови і надішліть мені на пошту anna@ukrainianlessons.com.

Діалекти української мови

Як кожна мова у світі, українська мова сформувалась з діалектів. Згідно з лінгвістами, українська мова формувалась приблизно одну тисячу років: від VII до XVII століття.

Звичайно, якби тоді був Інтернет, якби люди могли так легко подорожувати, як зараз, цей процес закінчився б швидше. Але тоді **не все було так просто**. Люди розмовляли різними діалектами, і вони поступово **зливались**, тобто об'єднувались в одну мову.

У кінці XVIII століття виникла українська літературна мова або нова українська мова — це мова, якою писали свої твори письменники, такі як Іван Котляревський, Іван Нечуй-Левицький і (можливо, ви знаєте його) Тарас Шевченко.

А оскільки всі ці письменники жили в центральній Україні (це Полтавщина і Черкащина), то українська літературна мова сформувалась **на ґрунті** так званого середньонаддніпрянського говору.

Так, довге слово — середньонаддніпрянський **говір** або діалект. Це діалект, яким розмовляли люди посередині Дніпра, можна сказати «всередині над Дніпром» — середньонаддніпрянський говір. Це сучасні Київська, Черкаська, Полтавська і Сумська області.

І цей говір, цей середньонаддніпрянський діалект, це, можна сказати, основа, **ядро** сучасної української стандартної мови. Тобто цей діалект **заклав основу** української мови, яку ви вивчаєте з моїм подкастом, тому що я говорю літературною українською мовою без діалектів. Це стандартизована літературна українська мова. І ще раз — її основу заклали середньонаддніпрянський діалект.

Але це далеко не єдиний діалект, яким говорять в Україні. Взагалі, у діалектології є кілька термінів: «**говірка**», «говір» або «діалект» і «**наріччя**». Ще раз: «говірка», «говір» або «діалект» і «наріччя».

Говірка — це найменша **одиниця**, наприклад, може бути говірка якогось окремого села чи міста.

Говір або діалект — це більша одиниця, це поєднання різних говірок, наприклад, середньонаддніпрянський говір.

І наріччя — це найбільша одиниця, це велика **сукупність** говорів чи діалектів.

Так-от, зараз, у 2020 році, в Україні функціонують три наріччя української мови: це південно-східне наріччя, південно-західне наріччя і північне наріччя.

Ці наріччя і діалекти можна **наочно побачити** на карті українських діалектів. Я обов'язково додам карту на сторінку цього епізоду: ukrainianlessons.com/episode144.

злива́тись —

1) to pour together;

2) to be merged

гові́р = діалéкт — dialect

ядро́ — 1) kernel, core, nucleus; 2) main body

гові́рка — smaller than говір

нарі́ччя — group of dialects
оди́ниця — unit

суку́пність — totality, aggregate, whole

А поки що поясню вам на словах. Розгляньмо одне за одним наріччя української мови.

Південно-східне наріччя — це якраз та основа літературної української мови. Бо середньонаддніпрянський діалект — це якраз частина південно-східного наріччя.

На карті можна побачити, що південно-східне наріччя — найбільше в Україні, воно займає найбільше території. Це частина України від Києва і Сум вниз аж до Криму, а також від Одеської і Черкаської областей аж до Луганщини. Тобто це такі області, як Харківська область, Запорізька, Дніпровська, можна сказати, весь схід і південь України — це південно-східне наріччя.

Звичайно, кожне наріччя і кожен діалект всередині наріччя має багато особливостей. І я не зможу вам про всі розказати! Тому дам вам буквально по три приклади на кожне наріччя, щоб ви могли просто відчувати різницю між ними. Добре?

Отже, ось три особливості південно-східних діалектів:

1. По-перше, у південно-східному наріччі часто говорять -ть замість -ти в інфінітиві дієслова, наприклад, робить, стоять, бачить, знать, прощатися замість робити, стояти, бачити, знати, як ми знаємо, так. Або прощатися, тобто не прощатися, а прощатися.

2. Далі у деяких говірках у формі дієслів другої дієвідміни на «ти» кажуть «носе» замість «носять», «він носить» — ні, кажуть «носе» або «робе». Так, це характерна особливість цих діалектів.

3. І по-третє, у цих діалектах досить багато **росіянізмів** — тобто слів, які пішли з російської мови, оскільки саме ця територія найдовше була в складі Російської імперії.

А зараз як приклад діалекту з південно-східного наріччя послухайте уривок пісні. Пісня «ДахиБрахи» «Монах». Гурт ДахаБраха записує народні пісні в такому оригінальному оформленні. Тому вони записали цю пісню у селі на Київщині. І слова цієї пісні якраз досить добре показують південно-східний діалект. Послухайте!

Ішов **монах** із походу під мороз і під **негоду**
Чуть же він не **змерз**,
Не знав монах, де **подіться** —
Зайшов у **кабак** погріється, збросив свій мундір —
Збросив мундір, ще й очки, порвав **ряси** на клочки
Сам пошов плясать, сам пошов плясать.
Наплясався, наігрався, з доброй волей розпрощався,
Скочив на крильцо, вдарив у кільцо.

росіянізм — Russism, Russicism
(a Russian word adopted in
a foreign language)

мона́х — monk
него́да = погана погода —
bad weather
зме́рзнути — to feel cold,
to get frozen
поді́тися — to get, to go,
to disappear
каба́к — tavern, low bar, pub
ря́са — cassock, frock,
monk's habit

Ох, це, мабуть, одна з моїх улюблених пісень ДахиБрахи, вона дуже гарна. Але я розумію, що тут важко зрозуміти слова, правда.

Вони співають «не знав монах, де подітсья» замість «подітсья», «зайшов у кабак погрітсья» замість «погрітсья», «збросив свій мундір» замість «**мундир**», «збросив мундір, ще й очки», «очки» — це росіянізм, українською буде «**окуляри**», «порвав рясина на клочки, сам пошов плясать», «пошов» — маємо о замість і, «пішов», і «**плясать**» — маємо інфінітив, який закінчується на -ть замість -ти.

Повну версію цієї пісні і текст ви можете знайти на сторінці епізоду. А зараз перейдімо до наступного наріччя.

Південно-західне наріччя — це, відповідно, діалекти на захід від південно-східного наріччя. Це починаючи від Вінницької і частини Житомирської обласні на захід аж до Польщі.

Південно-західне наріччя містить дуже багато різних діалектів, які дуже **відрізняються** між собою. Особливо це такі діалекти, як гуцульський в Карпатах чи закарпатський. Вони дуже особливі, іноді важко зрозуміти цих людей. Тому що люди, які живуть в горах, історично мали менше **зв'язків** з іншими людьми, тому їхній говір, їхні говірки такі специфічні.

Кілька прикладів.

1. Перше, що ви можете помітити, якщо слухаєте людину з Заходу України, особливо зі Львова, наприклад, чи з Франківська, це наголос. Вони часто наголошують слова не так, як в літературній мові: не моя, а *моя*, так кажуть — *моя*, *тво́я*, не *була́*, *було́*, *булі́*, а *бу́ла*, *бу́ло*, *бу́ли*. Ви чули таке?

2. Також у кількох говорах південно-західного наріччя говорять, наприклад, не зі мною, а зі мноу або зі мном, не рукою, а *рукоу*, *руком*.

3. Ще у деяких говорах замість мені, тобі, собі, кажуть: *мі* або *ми*, *ті* або *ти*, *си* і так далі... Наприклад, дай ми щось — так, дай мені щось. Дай ми... Насправді таких моментів є дуже багато в різних діалектах південно-західного наріччя, особливо якщо ми говоримо про регіони Карпат чи ті регіони, які межують з іншими країнами, з Румунією, Угорщиною, Польщею.

Для прикладу послухайте карпатську **коломийку**. Коломийка — це така весела пісенька, вона особливо **притаманна** для території Карпат і Закарпаття. Послухайте!

Ой дай ми, любя мамко, **сорочину** білу,
Бо я бульше вже ни **легінь**, лиш сисю ниділю

Чоловік співає:

«Ой дайми любя мамко сорочину білу» — «дайми» замість «дай мені».

«Бо я бульше вже ни легінь» — «бульше» замість «більше» і «легінь» — це

мундір — uniform,
full dress uniform

окуляри — spectacles,
eyeglasses

плясать (рос.) — танцювати

відрізнятися — to differ (from),
to be different

зв'язки — connections,
contacts, ties, relations

коломийка — Ukrainian
traditional dance and song
притаманний — inherent,
immanent

сорочина = **сорочка** — shirt

легінь = **хлопець** — boy

діалектне слово, яке означає «молодий хлопець», «легінь».

«Лиш сисю ниділю» — «сисю» замість «цю», так.

Повну версію коломийки запрошую вас послухати на сторінці епізоду.

А ми переходимо до останнього наріччя.

Північне наріччя — воно знаходиться на півночі України, це можна сказати, **перехідний** діалект між українською і білоруською мовою. Це Чернігівська область, а також північна частина Київської, Волинської, Рівненської і Житомирської областей.

перехідний — transitional, intermediate

Велику частину півночі України називають Полісся. Полісся — це регіон, де є багато лісів — Полісся.

Знову ж таки, північне наріччя містить різні діалекти, які мають свої особливості.

1. Наприклад, у деяких північних діалектах вживають закінчення -є замість -а після довгого приголосного: наприклад, не життя, а кажуть життє, не весілля, а весіллє.

2. Також у деяких словах вживають о або уо замість і: не гіркий, а гуокий чи горкий, не кінь, а конь, не мій, а мой.

3. У багатьох говорах північного наріччя досить особливі закінчення прикметників: у чоловічому роді **обрізане** закінчення, наприклад, четворті, замість четвертий. А в жіночому роді — закінчення -ая: добрая, такая, а в середньому -еє: добреє, такеє замість добре, таке.

обрізаний — cut, cropped

Для прикладу північного наріччя послухайте ще одну пісню ДахиБрахи. Слова цієї пісні були записані в Рівненській області. Послухайте!

Ох **товариш** мой, чого невесьол,

Чого невесьол, чого засмучон?

Ох да як же ж мнє, та й не **журиться**?

Мав я дівчину — **засватана**.

товариш = друг — friend

журитися = сумувати —
to worry, to be sad
засватати —
to propose marriage,
to ask in marriage

Вони співають: «ох товариш мой» замість «мій», «чого невесьол» замість «невеселий», «чого невесьол, чого засмучон» замість «засмучений», «ох да як же ж мнє, та й не журиться? Мав я дівчину — засватана» замість «засватана».

Ось такі вони, українські наріччя. Запам'ятайте, що їх є три і вони можуть відрізнятися від мови, яку ви вивчаєте в підручниках, з подкастом, від мови, яку ви чуєте на телебаченні чи читаєте в українських книжках.

Ці наріччя, звичайно, не збереглись повністю у містах, їх частіше можна почути в селах, коли говорять старші люди. Але майте на увазі, що якщо ви

поїдете в гуцульське село в Карпатах або кудись на північ України в маленьке містечко в Чернігівській області, то там будуть дуже різні діалекти. І тому підготуйтеся до цього і майте це на увазі.

Корисні фрази та ідіоми

А зараз, як завжди, погляньмо на деякі ідіоми, які я вживала у своїх розповіді.

На початку епізоду я сказала, що я чекаю на ваші голосові повідомлення, бо у мене є ще багато листівок, які **лежать без діла!**

Лежати без діла — це коли щось не використовується, тобто це якісь предмети, які у вас є, але ви їх не використовуєте.

Наприклад, можна сказати: у мене є гроші, які лежать без діла, куди порадите їх **заінвестувати?**

Лежати без діла.

Далі я сказала про діалекти, що колись люди розмовляли різними діалектами, і вони поступово об'єднувались в одну мову. Тоді не все було так просто, тоді не було Інтернету, щоб люди вільно спілкувались. Тому цей процес відбувався повільно, не все було так просто.

Не все так просто — ми кажемо це, коли... ситуація непроста, не так все легко, як може здаватися на перший погляд.

Наприклад, в Україні є великий економічний потенціал і **працьовиті** люди, але не все так просто. Мабуть, через корупцію.

Не все так просто.

Українська літературна мова сформувалась **на ґрунті** середньонаддніпрянського говору.

На ґрунті.

Ґрунт — це земля, це земля, в якій ростуть рослини, так.

На ґрунті — це на основі або на базі.

На ґрунті чогось.

Наприклад, я створила цей подкаст на ґрунті свого досвіду викладання української мови.

Отже, українська літературна мова сформувалась на ґрунті

інвестувати — to invest

працьовитий — hard-working

ґрунт — 1) soil; 2) ground

середньонаддніпрянського говору. Тобто цей діалект **заклав основу** української мови, яку ви вивчаєте.

Закласти основу чогось — це бути початком, бути основою або тим самим ґрунтом для чогось.

Наприклад, батьки і школа закладають основу характеру дітей.
Закласти основу.

Інший схожий фразеологізм — **лягти в основу**.

В основу української літературної мови ліг середньонаддніпрянський діалект.

Закласти, закладати основу. Або лягти, лягати в основу.

Українські наріччя можна **наочно побачити** на карті українських діалектів.

Наочно побачити — це коли краще один раз побачити, ніж сто разів почути, так. Наочно означає добре для візуального **сприйняття**, для **споглядання**, для перегляду.

Ну, наприклад, ви можете наочно побачити всі ці ідіоми у конспекті уроку.

Побачити наочно.

сприйняття — perception
споглядання — contemplation

Цікавинка з граматики

Знову про листівки. Як пам'ятаєте, я казала:

«У мене є ще багато листівок, які лежать без діла!».

Замість слова «які» тут можна використати інше слово — «що»: «У мене є ще багато листівок, що лежать без діла!» — так само.

Це речення називаємо **складнопідрядне означальне**, тому що **підрядна частинка**, ось це «що лежать без діла» або «які лежать без діла» — це певне означення, певна ознака листівок. Вони лежать без діла. «Які вони?» — які лежать без діла.

Зверніть увагу, що на відміну від англійської мови, в українській ми завжди ставимо кому перед і після цієї підрядної частинки. Отже, ми маємо:

«У мене є ще багато листівок, які лежать без діла».

Інший приклад:

«Люди, які живуть в горах, історично мали менше зв'язків з іншими людьми».

складнопідрядне речення з
підрядним означальним —
complex sentence with
subordinate attributive clause
підрядна частина —
subordinate attributive clause

Тут також можемо замінити «які» на «що»:

«Люди, що живуть в горах, історично мали менше зв'язків з іншими людьми».

І так само:

Люди, що живуть в горах...

Або: «Росіянізми — це слова, які пішли з російської мови».

Так само.

Але, зверніть увагу на таке речення:

Українська літературна мова або нова українська мова — це мова, якою писали твори письменники.

«Якою». Тут ось це «якою» — це орудний відмінок від слова «яка». Письменники писали чим? Мовою. Якою мовою, так? Тому вживаємо тільки «якою», не можемо вживати тут «що».

У випадку, якщо це якийсь відмінок: орудний, родовий (якого, якої), давальний (якому) чи місцевий (на якому), ми можемо вживати тільки «який», але не «що», так.

Наприклад, ми говорили про нашого слухача подкасту, Йенса з Данії, і казали, що йому допомагає знання російської мови, яку він почав вивчати ще в 90-х. Тут вживаємо «яку», не «що».

Або: «Це університет, у якому я навчалась».

Або: «Це людина, якій я дуже вдячна».

«Якій» — давальний відмінок. І тільки так. Не може бути «що». Як завжди, завантажуйте конспект епізоду, у якому є більше інформації про це все, також там є таблиця і вправи.

українська літературна
мова — Ukrainian standard
literary language

Складнопідрядні речення з підрядними означальними

Підрядні означальні — це речення, що пояснюють іменник у головному реченні й відповідають на питання **який? яка? яке? які?**

який що	Це мій <u>друг</u>, який живе в Данії. Це мій <u>друг</u>, що живе в Данії. Я хочу познайомити тебе з моїм <u>другом</u>, який приїхав з Канади. Я хочу познайомити тебе з моїм <u>другом</u>, що приїхав з Канади.
який що	У мене є <u>мрія</u>, яка мотивує мене вивчати українську мову. У мене є <u>мрія</u>, що мотивує мене вивчати українську мову. Поїздка до України була моєю <u>мрією</u>, яка скоро стане реальністю. Поїздка до України була моєю <u>мрією</u>, що скоро стане реальністю.
яке що	Вивчення української мови — моє <u>хобі</u>, яке приносить мені задоволення і користь. Вивчення української мови — моє <u>хобі</u>, що приносить мені задоволення і користь. Щоб дізнатися більше про проєкт, перейдіть за <u>посиланням</u>, яке знаходиться внизу. Щоб дізнатися більше про проєкт, перейдіть за <u>посиланням</u>, що знаходиться внизу.
які що	На території України є три великі <u>наріччя</u>, які складаються з окремих діалектів та говірок. На території України є три великі <u>наріччя</u>, що складаються з окремих діалектів та говірок. Гурт використовує українські народні <u>пісні</u>, які були записані в різних регіонах України. Гурт використовує українські народні <u>пісні</u>, що були записані в різних регіонах України.

Завершення

І на сьогодні все! Я сподіваюсь, вам подобаються уроки, у яких ми говоримо про українську мову. У нас вже був епізод про суржик, цього разу про діалекти... А можливо, вас цікавить ще якась тема? Я обожнюю українську лінгвістику (я вивчала її в університеті), тому я буду дуже рада підготувати для вас ще щось цікавеньке. Пишіть мені, якщо вас цікавить якась конкретна тема.

А поки що **заохочую** вас користуватися конспектами уроків, де є повний текст епізоду, нові слова, таблиці і вправи для практики. Конспекти уроків є частиною преміум-підписки, більше про яку ви можете дізнатися на сторінці епізоду ukrainianlessons.com/episode144.

Там також є посилання на всі пісні та карту діалектів.

Бажаю вам гарного дня чи вечора! Хай щастить! На все добре!

заохочувати — to encourage,
to stimulate

Вправи

1

Заповніть пропуски в реченнях словами / фразами:

на ґрунті

лежить без діла

лягла в основу

наочно побачити

заклали основи

Зверніть увагу на означальні речення.

1. Я маю багато одягу, **що** _____.
2. Повість Івана Франка «Захар Беркут» _____
сюжету однойменного фільму, **що** вийшов у прокат у жовтні 2019 року.
3. Іван Котляревський і Тарас Шевченко _____
нової української літературної мови. Першим твором нової української літератури вважають
«Енеїду» Івана Котляревського, **яка** була написана народною мовою.
4. Сучасні слов'янські мови, **які** утворюють три підгрупи — східнослов'янську, західнослов'янську
та південнослов'янську, сформувалися _____
праслов'янської (спільнослов'янської) мови.
5. На уроках фізики діти проводять різні експерименти, **що** допомагають _____
_____ різні явища і краще зрозуміти їх природу.

2

Перефразуйте речення за зразком:

2 речення → 1 речення

Це мій друг. Він живе в Данії. → Це мій друг, **який (що)** живе в Данії.

1. Вивчення української мови — моє хобі. Це хобі приносить мені задоволення і користь.

2. Щоб дізнатися більше про проєкт, перейдіть за посиланням. Посилання знаходиться внизу.

3. У мене є мрія. Ця мрія мотивує мене вивчати українську мову.

4. Поїздка до України була моєю мрією. Ця мрія скоро стане реальністю.

5. На території України є три великі наріччя. Ці наріччя складаються з окремих діалектів та говірок.

5. Гурт використовує українські народні пісні. Ці пісні були записані в різних регіонах України.

3

Перекладіть українською мовою:

1. On the map, you can clearly see the territories of different dialects of the Ukrainian language.

2. We must fight against discrimination based on social or ethnic origin, gender, and religion.

3. I would like to change my life. Unfortunately, it isn't that easy.

4. Galileo Galilei laid the foundation for modern physics and astronomy.

5. One of the dialects formed the basis of the modern Ukrainian literary language.

6. My sister lives in Denmark. Her husband is a Dane.

Key Phrases 4-144

лежати без діла	1) to be on the shelf, not be in use; 2) to lie around
не все так просто	it's not that simple (easy)
на ґрунті	based on, on the ground
закласти основу	to lay the foundation
лягти в основу	to form the basis of, to underlie
наочно побачити	to see by visual demonstration (graphically), to see clearly

Відповіді на вправи

1

1. лежить без діла
2. лягла в основу
3. заклали основи
4. на ґрунті
5. наочно побачити

2

1. Вивчення української мови — моє хобі, яке (що) приносить мені задоволення і користь.
2. Щоб дізнатися більше про проєкт, перейдіть (перейди) за посиланням, яке (що) знаходиться внизу.
3. У мене є мрія, яка (що) мотивує мене вивчати українську мову.
4. Поїздка до України була моєю мрією, яка (що) скоро стане реальністю.
5. На території України є три великі наріччя, які (що) складаються з окремих діалектів та говірок.
6. Гурт використовує українські народні пісні, які (що) були записані в різних регіонах України.

3

1. На карті можна наочно побачити території (поширення) різних діалектів української мови.
2. Ми маємо (мусимо, повинні) боротися проти дискримінації на ґрунті соціального чи етнічного походження, статі і релігії.
3. Я б хотів (хотіла) змінити своє життя. Але не все так просто.
4. Галілео Галілей заклав основи сучасної фізики та астрономії.
5. Один з діалектів ліг в основу сучасної української літературної мови.
6. Моя сестра живе в Данії. Її чоловік данець (датчанин).

